

MATEUSZ MATANIAK
DR, UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI W KRAKOWIE
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3311-5467](https://orcid.org/0000-0002-3311-5467)

Wywłaszczenia na użytek publiczny w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1846) a ochrona prawa własności¹

1. Wprowadzenie; 2. Prace sejmowe w latach 1820–1821; 3. Treść ustawy; 4. Kазus Towarzystwa Kolei Żelaznej; 5. Kазus drogi do mostu Podgórskiego; 6. Kазus wielkiego pożaru Krakowa (1850) i inne sprawy; 7. Podsumowanie.

1

W przyszłym roku upłynie 200 lat od uchwalenia przez Zgromadzenie Reprezentantów Wolnego Miasta Krakowa (WMK) ustawy o zajęciu własności prywatnych na użytek publiczny, co stanowi dobrą okazję do prezentacji zasad przeprowadzania wywłaszczeń na cele publiczne w Rzeczypospolitej Krakowskiej. W niniejszym artykule odtworzono przebieg debaty poprzedzającej przyjęcie ustawy z 19 grudnia 1821 r., scharakteryzowano jej najważniejsze postanowienia oraz zrekonstruowano metody jej stosowania przez władze podwawelskiej miniaturowej republiki. Podjęcie tematu było możliwe dzięki bogatej dokumentacji archiwalnej, przechowywanej w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, przede wszystkim w ramach zespołu „Archiwum WMK”.

Problematyka wywłaszczeń zasługuje na pogłębioną analizę zarówno z racji swych wielowiekowych tradycji, jak i poważnego znaczenia gospodarczego – w przeszłości i obecnie. Ogólnie rzecz ujmując, wywłaszczenie nieruchomości należy do instytucji prawnych, za pomocą których państwo pozyskuje prawa należące do innych podmiotów, jeżeli są one potrzebne dla realizacji ważnych celów publicznych. Należy dodać, że oprócz wywłaszczenia występują jeszcze

---

¹ Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego „Prawo własności w orzecznictwie sądów Wolnego Miasta Krakowa. Z dziejów stosowania Kodeksu Napoleona”, sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr umowy 2017/27/B/HS5/01308.

inne, radykalniejsze środki ingerencji państwa w sferę stosunków własnościowych w społeczeństwie².

Początki instytucji wywłaszczenia sięgają starożytności; w pełni rozwinęła się wraz z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej w Europie (XIII–XIV w.), w tym rozbudową sieci miejskiej. Szczególnie chętnie stosowano wywłaszczenia we Francji: ich podstawowy warunek stanowiła korzyść dla ogółu mieszkańców bądź państwa, rozmiary zaś ograniczone były granicami niezbędnymi dla osiągnięcia celu (np. budowa dróg, kościołów, fortec). W państwach niemieckich wywłaszczenia stosowano na mniejszą skalę, podobnie zresztą jak w Polsce, gdzie orzeczenia w tym przedmiocie wydawał król, a następnie sejm. W epoce nowożytnej władcy europejscy scedowali swoje uprawnienia na różne podmioty, np. intendentów (Francja). W epoce państwa policyjnego, gdzie wola panującego była prawem, a najwyższym dobrem interes państwa, wywłaszczanie stało się domeną administracji³.

Decydujący wpływ na ukształtowanie się współczesnego pojęcia wywłaszczenia wywarły teorie czołowych myślicieli tamtych czasów: oprócz Christiana Wolffa, Samuela von Pufendorfa, John Locke'a i Jean-Jacques Rousseau, należy w tym miejscu wskazać zwłaszcza Hugo Grotiusa i Monteskiusza. Walka z arbitralnym wkraczaniem monarchów absolutnych w dziedzinę własności prywatnej została uwieńczona powodzeniem w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela (art. 17) oraz konstytucji francuskiej z 1791 r.⁴

Nowe, wykorzystujące elementy prawa natury i teorii umowy społecznej spojrzenie na prawo własności zawierały też ustawy cywilne, będące owocem XIX-wiecznego ruchu kodyfikacyjnego: Kodeks Napoleona (dalej: KN), ABGB oraz BGB. Pierwszy z nich wprowadzał maksymalne gwarancje i jak najmniejsze skrępowanie dla prawa własności, mającego charakter absolutny; sformułowano w nim zasadę dopuszczalności czynienia z rzeczą wszystkiego; ograniczenia

² Należą do nich: upaństwowienie (nacionalizacja, np. podstawowych gałęzi gospodarki), reforma rolna oraz odbieranie indywidualnych praw bez odszkodowania (konfiskata), zob. T. Woś, *Wywłaszczanie nieruchomości i ich zwrot*, Warszawa 2011, s. 13, 20–21.

³ M. Zimmermann, *Wywłaszczenie. Studium z dziedziny prawa publicznego*, Lwów 1933, s. 132–138, 142–147, 152–157 (Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Dział 2, t. 13, z. 1).

⁴ *Ibidem*, s. 163–169. Zob. K. Sójka-Zielińska, *Wywłaszczenie nieruchomości na cele publiczne w ustawodawstwie Królestwa Polskiego I poł. XIX w.*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane Profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998, s. 207–209; eadem, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 31–42. Monteskiusz stworzył konstrukcję wywłaszczenia jako kontraktu cywilnego sprzedaży przymusowej.

względem właściciela miały charakter wyjątkowy⁵. Wszechwładza administracji w kwestii wywłaszczeń była jednak wówczas powszechna, we Francji zbyt silną pozycję prefektów starano się ograniczyć ustawą z 8 marca 1810 r.; stopniowo wykształcił się model – obowiązujący w krajach naśladowujących rozwiązania francuskie – w którym do administracji należało wydawanie (np. w drodze dekretów cesarskich) „deklaracji użyteczności publicznej” (etap I), do władzy sądowej zaś – ustalanie wysokości odszkodowań, jak też ogłaszanie wyroków przysądzających własność (etap II) (postępowanie ekspropriacyjne). Z powodu przewlekłości postępowań sądowych procedurę upraszczano, kwestię orzekania o rekompensatach powierzając komisjom o mieszanym, obywatelsko-sądowym składzie⁶.

2

Zacznem regulacji był projekt powstały w Senacie Rządzącym – organie władzy rządowej („zwierzchnia władza administracyjna”) dysponującym wyłącznym prawem inicjatywy ustawodawczej. W początkach grudnia 1820 r. trafił on pod obrady V Sejmu Zwyczajnego, obradującego od 1 grudnia 1820 do 9 stycznia 1821 r. Choć można stwierdzić – uprzedzając nieco bieg wypadków – że większość propozycji rządu znalazła swoje miejsce w ustawie, to jednak wokół kilku przepisów rozgorzała ożywiona dyskusja, której przebieg z kilku powodów warto zrekonstruować. Przede wszystkim dlatego, że dotyczyła kwestii fundamentalnych, w tym dopuszczalności samego wywłaszczenia, w świetle konstytucji WMK z 11 września 1818 r.⁷ W jej art. 23 zapisano, że „prawo nie może nigdy postanowić zajęcia na Skarb własności obywatela, wyjąwszy przedmioty kontrabandy przez Skarb zabrane”. Dla niektórych posłów, np. profesora prawa UJ Feliksa Słotwińskiego, przepis ten był wystarczającym powodem dla ucięcia wszelkiej dyskusji nad wywłaszczeniami, gdyż rzekomo wprost zakazywał „zajmowania własności prywatnej”. Na wynikającą stąd niekonstytucyjność projektu wskazywali też posłowie Adam Siemoński i Kryspin Żeleński⁸.

⁵ Zob. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 115–119, 209–211, 323–325; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2009, s. 327–328,

⁶ M. Zimmermann, *op. cit.*, s. 197–201, 206–208, 211–213, 219–221. Do sądów należał też nadzór nad postępowaniem odszkodowawczym. W krajach niemieckich, na Węgrzech i Szwajcarii przyjęto jeszcze inne rozwiązania – do wywłaszczenia niezbędne było upoważnienie ustawowe.

⁷ Tekst konstytucji w: *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795–1918. Wybór źródeł*, [wybór i oprac. M. Kallas, M. Krzymkowski], Warszawa 2006, s. 186–187.

⁸ K. Żeleński zarzucał autorom, że stwarzają istotne zagrożenie dla „bezpieczeństwa własności prywatnej Konstytucją zaręczonego”. Protokół 4. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentan-

Dla strony przeciwnej, czyli zwolenników tezy o dopuszczalności wywłaszczeń, koronnym argumentem był przepis art. 545 KN, w którym zagwarantowano, że „nikt przymuszany być nie może do ustąpienia swojej własności, wyjąwszy przypadki użytku publicznego, i to za poprzedzającym sprawiedliwym wynagrodzeniem”⁹. Na ów właśnie wyjątek powoływał się Leon Chwalibogowski – przewodniczący sejmowej komisji prawodawczej, dodając, że dyskutowana regulacja powinna zabezpieczać prawa nie tylko wywłaszczanych właścicieli gruntów, ale również Skarbu Publicznego. Józef Kozłowski dowodził, że art. 23 konstytucji zakazywał jedynie „zajmowania własności w ogólności”, a przecież projekt napisano z myślą o „szczególnych formach postępowania przy zajmowaniu nieruchomości”. Jeszcze radykalniejszy był Jakub Mąkowski, który twierdził, że skoro kwestia wywłaszczeń stanowi materię prawa cywilnego, to w jej przypadku postanowienia konstytucji w ogóle nie znajdują zastosowania; zresztą nawet gdyby przyjąć, że jest inaczej, to i tak art. 23 nie można odnosić do projektu dotyczącego w istocie zamiany gruntów, a nie „zabierania nieruchomości”. Mąkowski perorował, że odrzucenie projektu będzie skutkowało „wolnym zajmowaniem własności prywatnej”, czyli na podstawie jedynie ogólnikowych przepisów KN, projekt zaś dawał szansę dokładniejszego określenia „form i zasad zajmowania gruntów”. Oprócz nich, Jan Nowicki domagał się przy zajmowaniu gruntów specjalnych gwarancji dla dzierżawców wieczystych; delegat kapituły krakowskiej ks. Adam Paszkowicz zaś (powodowany troską o majątek „instytutów duchownych”) – stosowania w ich przypadku „przemiany gruntów”, w miejsce rekompensaty w gotówce¹⁰.

Na poważne mankamenty projektu zwróciła też uwagę Komisja Sejmowo-Prawodawcza. Należały do nich: pominięcie warunku „użytku publicznego” przy zajęciu własności (art. 1 projektu), niewprowadzenie możliwości odwołania się od wydanej przez rząd decyzji o wywłaszczeniu – do Trybunału I Instancji (w drodze

---

tów z 7 XII 1820, Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], zespół „Archiwum WMK”, „Dyaryusz Czynności Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1820”, WMK II-18, k. 44–45; „Gazeta Krakowska” nr 101 z 17 XII 1820.

⁹ W 1810 r. KN wprowadzono w departamentach galicyjskich Księstwa Warszawskiego, których dziedzictwo prawne obowiązywało w WMK. Zob. S. Grodziski, *Wpływy „Code Civil” oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część I)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 2, s. 61–67; D. Małec, *Wpływy „Code Civil” oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część II)*, *ibidem*, s. 72–77; W. Uruszczak, *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, [w:] *Szkice z dziejów ustroju i prawa*, red. M. Kwiecień, M. Małecki, Kraków 1997, s. 91–94; L. Pauli, *Prawa obce w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1982, nr DCXXV, „Prace Prawnicze”, z. 97, s. 145–147.

¹⁰ Protokół 14. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 20 XII 1820, ANK, WMK II-18, k. 208–212; „Gazeta Krakowska” nr 5 z 17 I 1821.

opozycji), a dalej również do Sądu Apelacyjnego (art. 7)¹¹. Jako że zastrzeżenia komisji nie uzyskały jednomyślności, kierując się procedurą, marszałek sejmury zarządził „sekretne wotowanie”, w rezultacie którego (stosunkiem głosów 25:16) projekt z modyfikacjami odesłano Senatowi, „dla udzielenia inicjatywy”¹². I chociaż rząd zaakceptował poprawki poselskie¹³, to jednak z powodu uzyskania zbyt małego poparcia (24 posłów przeciwko 11), projekt nie stał się ustawą¹⁴. O czym zresztą Sejm nie omieszczał poinformować rząd¹⁵. Senat dopiął swego na kolejnym, VI Sejmie Zwyczajnym, który pracował od 3 grudnia 1821 do 7 stycznia 1822 r. Z kronikarskiego obowiązku odnotować należy nazwiska marszałka Zgromadzenia (Feliks Grodzicki), sekretarza (L. Chwalibogowski) oraz pozostałych posłów¹⁶.

Podczas kilkudniowej debaty posłowie nie dodali zbyt wiele do argumentacji sformułowanej na poprzednim sejmie: J. Kozłowski zwrócił uwagę na konieczność wykazywania stanu prawnego „realności” za pomocą „ekstraktów hipotecznych”, co w Rzeczypospolitej Krakowskiej było utrudnione z powodu nieuregulowania

¹¹ Protokół posiedzenia Komisji Sejmowo-Prawodawczej z 13 XII 1820, ANK, „Księga I. Postanowienia Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1820”, WMK II-19, k. 109–112. Pominiecie prawa dewolucji było pogwałceniem art. 15 konstytucji z 1818 r. Komisja domagała się też wprowadzenia kontroli Wydziału Profesorów i Doktorów Prawa UJ, w postaci opinii stwierdzających dopuszczalność wniesienia kasacji do Sądu III Instancji.

¹² Protokół 10. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 15 XII 1820, ANK, WMK II-18, k. 132–136; „Gazeta Krakowska” nr 105 z 31 XII 1820. Przesłanie nastąpiło na podstawie art. 124 Statutu Urządzającego Zgromadzenia Polityczne z 1817 r.; marszałkiem był Mikołaj Horszowski.

¹³ Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 18 XII 1820, Dziennik Główny Senatu (dalej: DGS) nr 4576, WMK II-19, k. 105.

¹⁴ Protokół 14. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 20 XII 1820, WMK II-18, k. 208–212; „Gazeta Krakowska” nr 5 z 17 I 1821. Zgodnie z art. 13 konstytucji z 1818 dla uchwalenia ustawy w tych okolicznościach wymagana była większość 7/8 głosów.

¹⁵ Pismo Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów do Senatu Rząd. z 20 XII 1820, nr 102 (do nr 4649 DGS), ANK, „Księga I. Postanowienia Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1821”, WMK II-24, k. 73.

¹⁶ Gminy miejskie i okręgowe reprezentowali Szymon Broda, Szymon Białecki, L. Chwalibogowski, Kajetan Florkiewicz, Salezy Gawroński, Jan Nepomucen Giełg, Józef Gołuchowski, Józef Hudek, Jan Kadłubowski, Józef Kozłowski, Tadeusz Krzyżanowski, Jan Librowski, Franciszek Lipczyński, Franciszek Łącki, Jakub Mączyński, Maciej Mączyński, Jakub Mąkolski, J. Nowicki, Marcin Soczyński, Władysław Starczewski, Antoni Szaster, Baltazar Trzciniński, Józef Trzebiński, Józef Wodzicki, Kajetan Wytyszkiewicz i K. Żeleński. Delegatami Senatu byli F. Grodzicki, M. Horszowski i Wojciech Kucieński. Krakowska kapituła katedralna delegowała ks. Teodora Sołtyka, Joachima Jankowskiego i Hipolita Starowiejskiego, Uniwersytet Jagielloński – Wojciecha Boduszyńskiego, Adama Krzyżanowskiego i F. Słotwińskiego. Z urzędu w ławach sejmowych zasiadli sędziowie pokoju (Józef Wasserab, Jan Działott, Wojciech Like, Jan Kanty Bartel, Hadziewicz, Wincenty Kozłowski), „Gazeta Krakowska” nr 97 z 5 XII 1821.

hipoteki¹⁷. Pomimo życzliwego stanowiska komisji prawodawczej, przeciwko projektowi ponownie wystąpił Słotwiński, który zarzucał autorom brak precyzji sformułowań, a także niestworzenie katalogu inwestycji, na potrzeby których można dokonywać zajęcia. Również proponowany wymiar rekompensat był nieadekwatny do faktycznej wartości nieruchomości. Profesor powtórzył tezę o nadrzędności konstytucji względem KN, która będąc aktem prawnym późniejszym, wymagała stosowania zasady *lex posterior derogat legi priori*. Wskazywał też, że KN obowiązywał również w Królestwie Polskim, co jednak nie stało na przeszkodzie wprowadzeniu w konstytucji zakazu zajmowania własności prywatnej¹⁸.

Słotwiński polemizował też z opinią, że Senat może korzystać – rzekomo „podług pierwszych zasad Prawa Publicznego” – z przywileju *ius domini eminentis*. Zdaniem profesora, na ów przywilej można się było powoływać jedynie w razie zagrożenia bytu państwowego, co w obliczu gwarancji ustrojowych „Trzech Najjaśniejszych Protektorów” dla Rzeczypospolitej Krakowskiej nie znajdowało zastosowania. Koronnym argumentem była trudna sytuacja finansowa: w Skarbie Publicznym brakowało środków na budowę kanalizacji i wodociągów, uszlachetnianie rzek itp., a w sytuacji gdy dochody ledwie wystarczały na „niezbędne potrzeby”, wywłaszczenie na większą skalę było i tak melodią przyszłości. W dalszej części posiedzenia uaktywnili się zwolennicy projektu, spośród których M. Hoszowski sprzeczność między KN a konstytucją uznał za pozorną, jako że art. 23 w istocie zakazywał konfiskaty, zaś art. 545 KN dotyczył wywłaszczeń za odszkodowaniem. Na podobieństwo między projektem a rozwiązaniami konstytucji Królestwa Kongresowego zwrócił uwagę Jan Librowski. Jan Nowicki domagał się, aby przy zajmowaniu gruntów pod budowę dróg opierać się na opinii nie jednego, lecz dwóch biegłych, na co ripostował Hoszowski, że przecież od wielu lat są w użyciu „instrukcje dla znawców”, którzy dzięki nim uwzględniali w swych szacunkach „miejscowe położenie własności”; nie było więc ryzyka błędnego obrachowania. Oprócz tego zauważył, że projekt dotyczy nie tylko gruntów położonych w Krakowie, ale także w okręgu, zaś w tym przypadku

¹⁷ Protokół 5. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 7 XII 1821, ANK, „Dyaryusz Czynności Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1821”, WMK II-23, k. 48–49, 69–70; „Gazeta Krakowska” nr 100 z 16 XII 1821. J. Mąkowski ogłosił przesłanie projektu prawa hipotecznego Senatowi i Nadzwyczajnemu Sejmowi Prawodawczemu. Własny projekt przedstawił też J. Kozłowski.

¹⁸ Art. 27 Ustawy Konstytucyjnej z 15/27 XI 1815: „Rząd wszelako ma prawo wymagać od każdego odstąpienia własności z powodu użyteczności publicznej, za sprawiedliwym i poprzednim wynagrodzeniem. Prawo oznaczy formy i przypadki, do których powyższe będzie się mogło stosować” (tekst w: *Historia ustroju i prawa w Polsce...*, s. 99). Zwraca uwagę podobieństwo do art. 23, co czyni argumentację Słotwińskiego wątpliwą.

Komisja Organizacyjna ustaliła odmienne zasady finansowania najczęściej prowadzonych prac, czyli drogowych. Z pozostałych wystąpień warto jeszcze wynotować opinię Mąkolskiego, że projekt jest zgodny z „zasadami prawa cywilnego” uchwalonymi przez Nadzwyczajny Sejm Prawodawczy, jak również stwierdzenie Józefa Wodzickiego, że ułatwia on realizację „celów dobra publicznego”, a to dzięki umożliwieniu przełamania oporu właścicieli, którzy sprzeciwialiby się odstąpieniu gruntów pod inwestycje o znaczeniu kluczowym dla państwa. Jako że – zgodnie z art. 13 konstytucji – przy powtórnym głosowaniu nad projektem wystarczająca była zwykła większość głosów, tym razem marszałek mógł ogłosić przyjęcie ustawy¹⁹.

3

Przechodząc do omówienia rozwiązań ustawy, w pierwszym rzędzie należy zwrócić uwagę na podobieństwo ogólnych zasad wywłaszczenia do art. 545 KN. Można je było bowiem prowadzić jedynie „za sprawiedliwym i poprzednim wynagrodzeniem”, z kilku przynajmniej powodów (konieczność wytyczenia bądź poszerzenia ulic i placów miejskich, budowa kanalizacji i wodociągów, prostowanie biegu rzek i ich uszlawnianie – „uprzątanie z nich zawad spławności szkodliwych”, „inne potrzeby i wygody publiczne”)²⁰. Podstawową metodą zajmowania nieruchomości miały być ugody („dobrowolne układy”) między rządem a właścicielami gruntów, bazujące na wynikach oszacowań biegłych („wysłuchanie zdania znawców”), po stwierdzeniu „niezbędności zajęcia”. W braku porozumienia, obligatoryjne było oszacowanie przez Trybunał I Instancji. Taką formę przewidziano również w razie niestawiennictwa osoby wywłaszczanej, a także przy zajmowaniu realności należących do instytucji, korporacji i gmin oraz osób małoletnich, ubezwłasnowolnionych i nieobecnych („nieprzytomnych”)²¹.

W ustawie wprowadzono wymóg trzykrotnego ogłaszania, na łamach „Gazety Krakowskiej” i „Dziennika Rządowego”, o planowanym zajęciu nieruchomości, celem poinformowania nieobecnych właścicieli („gdyby nie byli na miejscu”) oraz

¹⁹ Protokół 13. posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 19 XII 1821, WMK II-23, k. 275–288; „Gazeta Krakowska” nr 7 z 23 I 1822; nr 8 z 27 I 1822. Za przyjęciem ustawy opowiedziało się 25 spośród 33 posłów.

²⁰ Należy dodać, że art. 538 KN za własność publiczną uważał wszystkie drogi „mniejsze i większe” (gościńce), utrzymywane przez władze rządowe, rzeki żeglowne i spławne, porty, zatoki itp.

²¹ Ustawa z 19 XII 1821 – O zajęciu własności prywatnych na użytek publiczny, ogłoszona piśmie Senatu Rząd. z 24 XII 1821, nr 4801 DGS, „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” [dalej: Dz. Rozporz. Rząd. WMK] z 1822 r. (preambuła; art. 1–3).

ewentualnych wierzycieli hipotecznych²². Reprezentacja interesów majątkowych Skarbu Publicznego należała do asesora prawnego „lub innego ze strony Rządu wyznaczonego patrona”, który w szczególności miał czynić starania wokół uzyskania zatwierdzenia przez sądy odszkodowania w wysokości ustalonej przez rząd²³.

Z punktu widzenia praworządności ważną gwarancją była możliwość wniesienia przez stronę – w terminie 8 dni od daty doręczenia „wyroku egzekucji” – odwołania („opozycji”) od orzeczenia (wyroku) Trybunału I Instancji, zarówno w przedmiocie wyznaczenia („delegacji”) biegłych lub ich wyłączenia, jak i określenia wysokości odszkodowania („szacunek własności zajmowanej”); podobnie – od wyroku przysądżającego własność nieruchomości objętej wywłaszczeniem. W następnej kolejności przewidziano apelację, którą można było wnieść w ciągu 14 dni od doręczenia wyroku. Co więcej, w sytuacji, gdy wyroki Trybunału i Sądu Apelacyjnego różniłyby się w treści, lub też Wydział Profesorów i Doktorów Prawa uznał, że doszło do pogwałcenia przepisów prawa materialnego lub istotnych form procedury, można było wnieść kasację do Sądu Ostatniej Instancji, z zachowaniem terminu 14-dniowego, liczonego od daty doręczenia wyroku²⁴.

Uzyskanie przez właściciela wyroku szacunkowego („wyroku ustanawiającego taxę”) Trybunału było warunkiem wypłaty wynagrodzenia za zajęte grunty. Nieodzowne było także wykazanie – przy pomocy „ekstraktu hipotecznego” – że realność nie jest obciążona hipotecznie; decyzję o wypłacie honorarium wydawał Senat. W razie stwierdzenia, że nieruchomość jest obciążona hipoteką, rząd nakazywał złożenie należnej sumy do depozytu sądowego. Analogiczne rozwiązanie przewidziano w przypadku zajmowania nieruchomości instytucyjnych, gminnych oraz należących do korporacji czy też osób małoletnich i nieobecnych²⁵.

²² *Ibidem* (art. 4). Jeśli chodzi o zawiadamianie osób, „którym służyłyby jakieś prawa rzeczowe na zajmowanej własności”, moc obowiązującą zachowywały przepisy Kodeksu Postępowania Sądowego z 1806 r.

²³ *Ibidem* (art. 5–6). Dla osób niemających stałego zamieszkania w WMK i nieobecnych miano wyznaczać kuratora „spośród miejscowych patronów”, któremu doręczano „wszelkie wezwania, pozwy i wyroki” wraz z informacją o terminie posiedzeń sądowych.

²⁴ *Ibidem* (art. 7). O działalności opiniodawczej Wydziału Profesorów i Doktorów zob. A. Działo, *Udział Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w stosowaniu Code civil w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1833)*, [w:] *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga Jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Warszawa 2020, s. 185–200; idem, *Opinie profesorów i doktorów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego jako źródło do badań nad stosowaniem Kodeksu Napoleona w Wolnym Mieście Krakowie*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, t. 13, z. 3, s. 303–319.

²⁵ *Ibidem* (art. 8–9). W przypadku własności „instytucyj, korporacji i gmin”, podjęcie sumy z depozytu wymagało każdorazowo zgody rządu.

Ostatnim etapem procedury wywłaszczeniowej było wydanie przez Trybunał wyroku przysądżającego własność na rzecz Skarbu Publicznego. Warunkiem jego zapadnięcia było przedstawienie przez „popierającego oszacowanie” asesora prawnego pokwitowania wypłaty należności („sumy szacunkowej”) byłemu właścicielowi nieruchomości. Na Trybunale spoczywał też obowiązek zamieszczenia w wyroku wzmianki o okolicznościach jego wydania (w tym „wyszczególnienia natury własności”), dokonaniem oszacowania sądowym oraz wypłacie odszkodowania; po uprawomocnieniu wyrok wnoszono do akt hipotecznych²⁶.

4

Przydatność rozwiązań ustawowych można przeanalizować w oparciu o zachowane akta Senatu, dotyczące inwestycji drogowo-mostowych i kolejowych realizowanych w Rzeczypospolitej Krakowskiej na przełomie lat 40. i 50. XIX w. W pierwszej kolejności chodzi o budowę linii kolejowej prowadzącej z Krakowa w kierunku Śląska, która miała zapewnić połączenie z Koleją Warszawsko-Wiedeńską²⁷. Geneza opisywanych wydarzeń leżała w utworzeniu w 1844 r. Towarzystwa Kolei Żelaznej (dalej: Towarzystwo), którego głównymi udziałowcami byli akcjonariusze pruscy (mieszkańcy Krakowa dysponowali tylko 1/3 udziałów). Na podstawie zawartej ze spółką umowy Senat zobowiązał się zapewnić grunty (w dobrach skarbowych) – pod budowę trasy kolejowej, dworców, przystanków i wiaduktów, pośredniczyć w ich nabywaniu od osób prywatnych, a w razie potrzeby („brak dobrowolnych układów”) – pozyskiwać je w drodze przymusowych wywłaszczeń²⁸. Należy dodać, że szczegółowy

²⁶ *Ibidem* (art. 10–11). Wyrok mógł zapaść także po potwierdzeniu złożenia kwoty do depozytu. Koszty postępowania wywłaszczeniowego i oszacowania ponosił Skarb Publiczny. Ustawa weszła w życie 15 II 1822.

²⁷ Szerzej zob. J. Demel, *Początki kolei żelaznej w Krakowie*, Kraków 1954 (Kraków Dawniej i Dziś, nr 6); idem, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, Kraków 1951, s. 88–91 (Biblioteka Krakowska, nr 107); K. Meus, *Wolne Miasto Kraków – przykład monokultury gospodarczej*, [w:] *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej, 23 maja 2015 roku*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2016, s. 34–35 (Kraków w Dziejach Narodu, nr 35); J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 180–184 (Dzieje Krakowa, t. 3).

²⁸ Statut Kolei Żelaznej Krakowsko-Górno-Szląskiej, ogłoszony pismem Senatu Rządz. z 1 III 1844, nr 922 DGS, „Dziennik Praw WMK” (dalej: Dz. Praw WMK) z 1844 r. (to samo w: WMK V-101 B, k. 1501–1546). Art. 6, pkt b: [Rząd zapewnia Towarzystwu] „pośrednictwo w nabyciu prywatnych własności, a gdyby dobrowolne układy były bezskuteczne, rozciągnięcie w tutejszym kraju obowiązującej ustawy o wywłaszczeniu”. Obowiązki rządu polegały ponadto na dostarczaniu materiałów budowlanych (kamień, drewno) i zwolnieniach podatkowych dla Towarzystwa. W jego władzach znalazł się komisarz rządowy, który składał sprawozdania z zarządu koleją. Senat miał też rozstrzygać spory wynikłe z funkcjonowania spółki.

wykaz roszczeń Towarzystwa względem rządu został także udostępniony władzom sądowym²⁹.

Jeszcze w początkach 1845 r., w związku z rozpoczęciem prac na odcinku Kraków–Krzeszowice, o aktualizacji zobowiązań przypomniał rządowi jeden z dyrektorów Towarzystwa – bankier Jan Bochenek³⁰. Senat zadeklarował pełną wolę współpracy, obiecując podjęcie wszelkich działań umożliwiających efektywne prowadzenie prac budowlanych³¹.

Do pierwszych wywłaszczeń doszło w realnościach instytucyjnych („duchownych”). Były to grunty w Krowdrzy (własność szpitala św. Łazarza) oraz we wsiach Bronowice Małe i Rząska Duchowna (kościół Mariacki), Zabierzów (Norbertanki ze Zwierzyńca), Siedlec i Żbik (Karmelici Bosi w Czernej), Kobylany, Rudawa i Brzezinka (Krakowska Kapituła Katedralna)³². Ze względu na pilność sprawy rząd kolei nalegał, aby przekazanie gruntów odbyło się w błyskawicznym tempie („bezwzględne oddanie”). Ponieważ oszacowania mieli dokonać biegli wyznaczeni przez Trybunał, Senat upoważnił instytucje do „czynienia wniosków w instancjach sądowych”, wzywając zarazem obrońcę (asesora) spraw rządowych do wzięcia udziału w „sprawach o wynagrodzenie”, podczas których miał reprezentować interesy nie tylko instytucji, ale także chłopów „trzymających grunty” w dzierżawie wieczystej („wieczni posiadacze”)³³.

W sprawie doszło do negocjacji („pertraktacji”) z mieszkańcami wsi – dzierżawcami wieczystymi; wyroki szacunkowe zapadły po analizie dokumentacji technicznej, sporządzonej przez urzędników Oddziału Budownictwa i biegłych geometrów, pod względem rachunkowym sprawdzonej przez Biuro Rachuby. W przypadku gruntów krowoderskich były to „plany sytuacyjne gruntów” i „obrachowania należytości za grunty”, które po zakończeniu postępowania przesłała

²⁹ Pismo Senatu Rząd. do Sądu Wyższego z 20 X 1845, nr 5195, „Księga Normaliów Sądu Wyższego od dnia 1 czerwca 1842 r.”, ANK, sygn. WM 586, k. 138–143.

³⁰ Pismo Dyrekcji Towarzystwa Kolei Żelaznej do Senatu Rząd. z 17 IV 1845, WMK V-101 A, k. 939–940. Bochenek przypomniał, że w razie konieczności wynagrodzenia mają zostać ustalone w drodze sądowej.

³¹ Pismo Senatu Rząd. do Wydziału Spraw Wewnętrznych, Dyrekcji Towarzystwa i komisarza rządowego przy Towarzystwie z 18 IV 1845, nr 1826, WMK V-101 A, k. 950, 955. W piśmie była mowa o pomiarach gruntów, niwelacjach terenu i „przecięciu potrzebnych linii przez lasy Rządowe”.

³² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 18 IV 1845, nr 1825 DGS, „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, nr 56–57 z 23 IV 1845, s. 224–225; nr 60–61 z 30 IV 1845, s. 241–242.

³³ Pismo Senatu Rząd. Wydz. Spraw Wewnętrznych... z 18 IV 1845, nr 1826, WMK V-101 A, k. 949–950. Wezwanie asesora nastąpiło za pośrednictwem senatora czuwającego nad sprawami instytucyjnymi i opieką nad małoletnimi.

Radzie nadzorującej instytut Dyrekcja Ogólna Szpitali³⁴. W przypadku wsi Kobylany, Rudawa i Brzezinka analogiczne materiały przekazała kapituła katedralna, dołączając ponadto „tabele pomiarowe gruntów”, „protokoły pertraktacji”, odpisy „relacji biegłych” oraz wyrok sądu ze „świadcstwem prawomocności”³⁵. Przestrzegane były także inne wymogi ustawowe³⁶.

Przeniesienie własności nieruchomości w powyższych sprawach nastąpiło w drodze aktów notarialnych³⁷. Przez wzgląd na konieczność prawidłowego oznaczenia stanu prawnego nieruchomości, „plany sytuacyjne” oraz „tabele pomiarowe” podlegały zatwierdzeniu władz rządowych (w 1846 r. Senat zastąpiła w tej roli Rada Administracyjna³⁸), które nakazywały swojemu komisarzowi występowanie do Zwierzchności Hipotecznej o odnotowanie w księgach hipotecznych faktu zmiany właściciela gruntów. Za jego pośrednictwem wzywały też dyrekcję Towarzystwa do wpłacania ustalonych przez Trybunał kwot, w terminie 8-dniowym, w Kasie Głównej, która następnie przekazywała środki kasie szpitalnej bądź prokuratorowi przy kapitule. W dalszej kolejności wypłacano stosowną część rekompensat włościanom, rozdział kwot odbywał się proporcjonalnie do powierzchni nieruchomości („w stosunku zajętych im pod kolej gruntów”) i ich wartości³⁹. Potwierdza to kolejne pismo Dyrekcji Ogólnej Szpitali, w którym informowała także m.in. o „rozrachowaniu procentów” (w skali „5 od sta”) przypadających szpitalowi św. Łazarza, jako byłemu właścicielowi, z tytułu niemożności użytkowania zajętych faktycznie gruntów; ponadto przesłała listę

³⁴ Pismo Dyrekcji Ogólnej Szpitali do c.k. komisarza przy Towarzystwie z 23 II 1847, nr 43, WMK V-101 B, k. 2225–2227. Komisarzowi udostępniono też wyroki Trybunału. Grunty miały powierzchnię 8 mórg i 1336 sążni kw. miary wiedeńskiej.

³⁵ Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych i Biura Rachuby z 29 III 1847, nr 1636, WMK V-101 B, k. 2223–2224; Wyrok Trybunału z 4 VIII 1846 (o wniesienie akt do hipoteki). Grunty liczyły 10 mórg i 1599 sążni kw. powierzchni.

³⁶ Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Spraw Wewnętrznych... z 18 IV 1845, nr 1826, WMK V-101 A, k. 950, 955. Trzykrotnie ogłaszano w prasie o planowanych zajęciach, rekompensaty składano w depozycie sądowym, zaś Trybunał w sentencjach wyroków zamieszczał wzmianki o tym fakcie.

³⁷ Zob. akty notarialne sporządzone przez Marcina Strzelbickiego: z 3 V 1847 (odstąpienie gruntów szpitala św. Łazarza), WMK VIII-7, k. 821–828; z 10 IV 1847 (klasztór Norbertanek), *ibidem*, k. 873–881; z 10 V 1847 (klasztór Karmelitów), *ibidem*, k. 913–921.

³⁸ Na temat jej działalności szerzej zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*, Kraków 2019 (Biblioteka Krakowska, nr 165).

³⁹ Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych i Biura Rachuby z 29 III 1847, nr 1636, WMK V-101 B, k. 2229. Wynagrodzenie za grunty w Krowodrzy ustalono na 38 658 złp 17 gr, w przypadku wsi kapitulnych – na 14 884 złp 28 gr.

z nazwiskami wywłaszczonych krowodrzan, wraz z danymi o powierzchni zabranych im gruntów i planami tychże⁴⁰.

Przepisy poświęcone podziałowi sum pieniężnych za grunty zajmowane w wsiach instytucyjnych budziły liczne wątpliwości, dlatego Rada dokonywała ich wykładni. W odniesieniu do Krowodrzy stwierdziła, że 3/5 kwoty od kapitału szacunkowego należy przeznaczyć na zmniejszenie czynszu i meliorację gruntów, 2/5 owej „prowizji” zaś – na wynagrodzenie właściciela za utracony czynsz, pokrycie kosztów elokacji kapitału i *pro titulo dominii*. Poza tym, wynagrodzenie włościan miano potrącić z opłatą czynszową na rzecz szpitala (3552 złp 20 gr rocznie), przy uwzględnieniu okoliczności, że nie wszystkim chłopom zajęto grunty⁴¹.

Warto odnotować, że w osobnej ustawie dzierżawcom wieczystym („posiadaczom wieczystym”) zagwarantowano możliwość otrzymania gruntów zastępczych („w naturze”) za podlegające zajęciu, ewentualnie potrącenia uiszczanego przez nich czynszu dzierżawnego⁴². Do sytuacji takiej doszło w kazusie wywłaszczeń z gruntów w Łobzowie (gm. okręg. VIII Zwierzyniec), należącym do Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴³. Ponieważ krakowska Alma Mater nie dysponowała realnościami, które mogłyby przekazać erbpachterowi („dzierżawcy wieczystemu”) i włościanom, określoną kwotę z przypadającej im części 3/5 (5613 złp) łącznej sumy rekompensaty (9354 złp 28 gr) miano potrącić z opłacanym na rzecz Skarbu

⁴⁰ Pismo Dyrekcji Ogólnej Szpitali do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 20 IX 1847, nr 130, WMK V-101 B, k. 2207–2208; Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Dyrekcji z 17 VII 1847, nr 3773, *ibidem*. Rozrachunek dotyczył kwoty 2818 złp 26 gr, wyliczonej za okres 15 X 1845 – 31 III 1847. Dyrekcja wyjaśniła, że nie dysponuje „tabelą czynszową”, ponieważ Krowodrza nie podlegała oczynszowaniu przez Komisję Włościańską, a mieszkańcy korzystali z gruntów na podstawie układu z 1780 r., potwierdzonego w formie aktu notarialnego w 1843 r. i zaaprobowanego przez Senat. Czynsz dla szpitala opłacano z „przybranych gruntów starogromadzkich i dworskich”.

⁴¹ Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych, Dyrekcji Ogólnej Szpitali i gromady Krowodrzy z 7 X 1847, WMK V-101 B, k. 1987–1988. Potrącenia miano dokonać proporcjonalnie do powierzchni gruntu. Uiszczanie czynszu odbywało się wprawdzie „solidarnie, ale nie szczegółowo”, konieczne więc było „uciążliwe rozrachowanie”.

⁴² Ustawa z 9 VII 1844 – Przepisy regulujące stosunki dzierżaw wieczystych w Dobrach Rządowych, tudzież wieczysty czynsz z gruntów włościańskich w Dobrach Rządowych i do Duchowieństwa należących, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 1 X 1844, nr 3219 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r. (art. 14). Chodziło o grunty podlegające zajęciu na użytek publiczny oraz pod eksploatację kopalini.

⁴³ Pismo Komisarza Nadwornego do Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych [dalej: KRIN] z 25 III 1848, nr 1024, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, „Majątki uniwersyteckie, 1841–1849”, sygn. S I 204. Oszacowaniem z 26 X 1847 ustalono, że 1 morga jest warta 4500 złp, a ponieważ zajęcie dotyczyło 2 mórg 1262 sążni kw., rekompensata wyniosła 9354 złp 28 gr. Zob. M. Mataniak, *op. cit.*, s. 167.

Publicznego czynszem rocznym, który uległ w ten sposób obniżeniu. Z punktu widzenia podmiotów wywłaszczanych podstawowe znaczenie miało wszakże pokrycie kosztów „amelioracji gruntów włościańskich” (4553 złp 6 gr) i wynagrodzenie erbpachtera (429 złp 26 gr)⁴⁴.

Można dodać, że na Towarzystwo nałożono opłatę (w skali 5 % od sumy szacunkowej) za korzystanie z gruntów łobzowskich, od chwili ich faktycznego zajęcia do momentu „złożenia kapitału” w Kasie Głównej⁴⁵. Umowę sprzedaży („odstąpienia gruntów”) sporządzono w formie aktu notarialnego; zawierał on szczegółowy wykaz praw i obowiązków nabywcy gruntów⁴⁶.

W kolejnych latach chętnie sięgano po metodę potrąceń. Tytułem przykładu, dokonano ich ze zobowiązaniami podatkowymi chłopów z Krowodrzy⁴⁷. Zwierzchnik wsi udostępnił w tym celu rządowi „wykaz debentów” oraz listę osób, którym udzielono „wsparcia na gwałtowne potrzeby”⁴⁸.

⁴⁴ *Ibidem*. W przypadku erbpachtera czynsz obniżono – w skali rocznej – o 6 złp 5 gr, w przypadku włościan – o 22 złp 10 gr (razem 28 złp 15 gr); kwota zmniejszonego czynszu wyniosła 570 złp; osobno wyliczono rekompensatę za grunt graniczny z Krowodrzą i Bronowicami Małymi (59 złp 27 gr); wynagrodzenie dla UJ „ex titulo domini directi” („pro titulo domini”) wyniosło 3741 złp 29 gr (2/5 kwoty łącznej). Uchwała Rady Administracyjnej z 27 IX 1847, nr 4633. Obrachowania dokonało Biuro Rachuby, z polecenia Wydziału Dochodów Publicznych.

⁴⁵ Pismo Rady Administracyjnej do KRIN z 29 XI 1847, nr 6750, *ibidem*. Było to jedną z konsekwencji pośpiechu w budowie linii kolejowej.

⁴⁶ Pismo Biura Spraw Skarbu do KRIN z 25 X 1848, nr 926, *ibidem*; Akt notarialny z 18 V 1848, sporządzony przez Marcina Strzelbickiego w kancelarii przy ul. Grodzkiej 101, *ibidem*. „Dawnym dziedzicom” przysługiwało prawo pierwokupu, gdyby „kolej żelazna kiedykolwiek istnieć przestała”; Towarzystwo zobowiązało się do zachowania prawa propinacji; miało utrzymywać przejścia przez drogi; sprzedaż nastąpiła „wraz z przejazdami, spustami wody, rowami i ich brzegami”; na podstawie art. 19 ustawy hipotecznej UJ przelał na Towarzystwo roszczenie o oddzielenie nabytych gruntów od wsi Łobzów i przyłączenie ich do „całości hipotecznej” (Corpus Tabulare), którą miano utworzyć „dla wszystkich własności Towarzystwa” – miała ona być wolna od długów i ciężarów hipotecznych; UJ zezwolił na intabulację aktu w księgach hipotecznych. Przedstawicielami UJ byli prof. Wawrzyniec Soświński i Józef Kruczkiewicz (BSS), Towarzystwa – M. Bochenek, Ludwik Helcel, Wincenty Kirchmayer i Wincenty Wolff, działający w imieniu pozostałych członków zarządu (Fryderyk Loebecke, Jan Krystian Schiller, Teodor Beimann).

⁴⁷ Pismo zwierzchnika wsi Krowodrzy do Rady Administracyjnej z 27 XII 1852, WMK V-101 A, k. 77; Pismo Rady do zwierzchnika z 10 XII 1852, nr 18 618, *ibidem*; Pismo Rady do Dyrekcji Ogólnej Szpitali z 28 I 1853, nr 19 438, *ibidem*, k. 77–78, 83.

⁴⁸ Wykaz debentów z wsi Krowodrzy za czynsze z gruntów starogromadzkich i przybranych oraz inne podatki rządowe od r. 1848 do końca 1851 r., a to stosownie do rozporządzenia Rady Administracyjnej z d. 10 grudnia br. do No 18 618, z 27 XII 1852, WMK V-101 A, k. 79–81. Zaległości podatkowe wynosiły 3633 złp 8 gr, wsparcia udzielono na kwotę 1700 złp (razem 5333 złp 8 gr).

Pewną odrębność w stosunku do wcześniej analizowanych przypadków należy odnotować przy okazji realności w Niegoszowicach i Pisarach. Polegała ona na zgłoszeniu przez Towarzystwo chęci nabycia gruntów bezpośrednio, w drodze „prywatnego porozumienia”, czyli bez pośrednictwa Senatu. Ponieważ jednak, wskutek odmowy właścicieli, okazało się to niemożliwe, kompania kolejowa wystąpiła do rządu o zastosowanie odpowiednich przepisów procedury wywłaszczeniowej⁴⁹.

Osobnym problemem była ochrona wiarygodności hipotecznych rozmaitych instytucji, zabezpieczonych na wywłaszczanych nieruchomościach, w kontekście potrzeby wyodrębniania nowych „ciał hipotecznych”. W 1851 r. Biuro Spraw Skarbu (dalej: BSS) zawiadomiło władze o zgodzie kilku instytucji na wykreślenie takowych sum. Ostatecznie okazało się, że nie była ona konieczna, gdyż z ustaleń BSS wynikało, że pomimo zbycia części realności, roszczenia instytucji w dalszym ciągu były należycie zabezpieczone – na pozostałej części gruntów. Żądanie Towarzystwa w sprawie „wykreślenia hipoteki” było w tej sytuacji całkowicie uzasadnione⁵⁰. W związku z tym, po otrzymaniu opinii „ciał zarządzających instytucjami”, Rada zgodziła się (na podstawie ustawy hipotecznej⁵¹) na utworzenie z „gruntów oddzielonych i budynków na nich wystawionych oraz innych przyrzędów” – nowych realności („ścieśnienie hipoteki”)⁵².

⁴⁹ Pismo Dyrekcji Towarzystwa do Senatu Rząd. z 26 IV 1845, WMK V-101 A, k. 923–924; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Senatu Rząd. z 27 IV 1845, *ibidem*. Pełnomocnikiem Towarzystwa podczas rokowań był Józef Mierzyński. Właściciel Niegoszowic (B. Zielonka) domagał się 3000 złp za morgę (Towarzystwo oferowało 1200), właściciel Pisar (Franciszek Grunbaum) – 2400 złp (oferowano 1000).

⁵⁰ Pismo Biura Spraw Skarbu do Rady Administracyjnej z 23 VII 1851, nr 1042, WMK V-101 A, k. 217–218; Pismo Rady do Biura Spraw Skarbu z 4 VI 1851, nr 740, *ibidem*. W sprawie chodziło o grunty w dobrach Trzebinia z przyległościami oraz wieś Trzebionka.

⁵¹ Ustawa z 17 VI 1822 O ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o przywilejach i hipotekach (Prawo o hipotekach), ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 6 IX 1822, nr 2795 DGS, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1822 r. Artykuł 19 stanowił, że nieruchomości mające oddzielną kartę w wykazie hipotecznym należy uważać za osobne Corpus Tabulare, dlatego odrywanie bądź przyłączanie „przyległości”, a następnie ich wpisywanie w Wykazie hipotecznym mogło następować jedynie „za zgodą administracyjną i sądową”. Na temat ustawy zob. D. Malec, *Z dziejów prawa hipotecznego Wolnego Miasta Krakowa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, t. LVI, z. 1, s. 79–93.

⁵² Pismo Rady Administracyjnej do Biura Spraw Skarbu, Trybunału Miasta Krakowa i Jego Okręgu, Towarzystwa (na ręce Strzelbickiego), Dyrekcji Ogólnej Szpitali, Konsystorza Generalnego Diecezji Krakowskiej i Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczyńności z 12 VIII 1851, nr 9476, WMK V-101 A, k. 219–220. Konsystorz Generalny Diecezji Krakowskiej wezwał podległe instytucje do złożenia „deklaracji urzędowych”, również w imieniu beneficjatorów mających prawo do dziesięcin w tych dobrach, jeżeli pozostało ono nienaruszone mimo zmniejszenia powierzchni gruntu. Do „attendowania” przy sporządzaniu aktów urzędowych

Nieco wcześniej (w 1850 r.) Austriacy wymusili na akcjonariuszach odsprzedaż całości akcji Towarzystwa, czego oczywistą konsekwencją było nabycie przez rząd w Wiedniu nie tylko „prawa do kolei”, ale także własności gruntów, „z zabudowaniami na nich wystawionymi, przyrządami do użytku kolei, wraz z wszelkimi prawami i obowiązkami”⁵³. Transakcji tej zawdzięczamy szczegółowy wykaz realności nabytych przez Towarzystwo w latach 1844–1847⁵⁴. Przykładowo, w krakowskiej gm. VIII były to „dobra Cyrusowskie” (nr 161), „dobra Jugiewiczowskie” (nr 162) oraz realności nr 179, 180, 190, 200 i 201; oprócz tego nieruchomości na Prądniku Białym, Szlaku (folwark), w Łobzowie, Mydlnikach, Zabierzowie i Więckowicach⁵⁵.

5

Drugim głównym źródłem do badań nad wywłaszczeniami w WMK jest dokumentacja w sprawie „rozszerzenia i uporządkowania” ulicy (ob. Mostowa), prowadzącej od placu Wolnica i ul. Wielickiej w kierunku tzw. mostu cesarza Franciszka Józefa; przeszedł on do historii pod nazwą mostu Podgórskiego, do 1925 r. łączył krakowski Kazimierz z Podgórzem. Inwestycję tę – istotną nie tylko dla ludności cywilnej, ale także c.k. Armii – zrealizowano w latach 1844–1850, na podstawie pochodzącego z 1837 r. projektu inż. Tomasza Kutschery, c.k. adiunkta Galicyjskiej Dyrekcji Budownictwa. Koszt budowy wyniósł 200 tys. złp⁵⁶.

przedstawiciele miała też wyznaczyć Dyrekcja Ogólna Szpitali i Rada Ogólna Towarzystwa Dobroczynności.

⁵³ Pismo Rady Administracyjnej do Biura Spraw Skarbu, Trybunału Miasta Krakowa i Jego Okręgu, Towarzystwa (na ręce Strzelbickiego), Dyrekcji Ogólnej Szpitali, Konsystorza Generalnego Diecezji Krakowskiej i Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczynności z 12 VIII 1851, nr 9476, WMK V-101 A, k. 217–218. Umowę podpisano 30 IV 1850.

⁵⁴ Wykaz realności i gruntów pod Kolej Żelazną Krakowsko-Górnośląską i spis kontraktów nabycia takowych, z 14 VII 1851, WMK V-101 A, k. 223–225. Wykaz zawierał dane: „nazwa realności lub dóbr, w których grunt pod Kolej Żelazną leży”; powierzchnia gruntu; data nabycia gruntu przez Senat lub Radę Adm. (z nazwiskiem notariusza sporządzającego akt notarialny); uwagi. Autorem wykazu był M. Strzelbicki.

⁵⁵ *Ibidem*. Dokument wymieniał też posiadłość hrabstwa („państwa”) tenczyńskiego (Nawojowa Góra, Gwoździec, Krzeszowice, Wola Filipowska, Filipowice, Nielepice, Wodna – razem 49 mórg 200 sążni), Młoszową i Dulową, Trzebinę (miasto i wieś), Chrzanów (grunty miejskie) i Balin, a także Jaworzno i Luszwice (grunty wiejskie) oraz Ciężkowice, Długoszyn i Szczakową (grunty wiejskie, skarbowe bądź nieużytki). Należy pamiętać o wspomnianych wyżej gruntach w Krowodrzy, Bronowicach Małych, Rząsce Duchownej, Rudawie, Kobylanach i Brzezynie oraz Pisarach, Siedlcu i Żbiku.

⁵⁶ Most był drewniany, pięcioprzęsłowy, wsparto go na czterech kamiennych filarach. Zob. J. Purchla, *Krakowskie mosty wislane i ich znaczenie dla rozwoju przestrzennego miasta w XIX*

Punktem wyjścia dla rozpoczęcia prac było stwierdzenie przez Senat zgodności planu budowy („przebiecia”) drogi z obowiązującym „planem upiększenia Kazimierza” (1843)⁵⁷. W pierwszej fazie władze zainteresowane były realnościami należącymi do Ignacego Okońskiego, Leibla (Lewka) Judkiewicza, Dawida Birnbauma, Kempfterowej oraz klasztoru Bonifratrów (ogród i „budynek przystawny” do niego)⁵⁸. Ich dokładną lokalizację można ustalić na podstawie zachowanego planu sytuacyjnego⁵⁹.

Generalnie rzecz biorąc, działania rządu nie odbiegały od trybu stosowanego przy budowie kolei: właściciele gruntów wzywano przed oblicze senatora odpowiadającego za sprawy instytucyjne, celem zeznania „aktu urzędowego”, jeżeli grunty uznano za niezbędne pod budowę „drogi publicznej w kierunku mostu podgórskiego prowadzącej”. Rząd oferował wynagrodzenie, zastrzegając, że w razie odmowy dojdzie do „wywłaszczenia w drodze sądowej”⁶⁰. Jeżeli stawiane warunki okazywały się niesatysfakcjonujące, strony wносиły o ich „cofnięcie bądź złagodzenie”⁶¹. Decyzje Senatu zapadały w oparciu o ustalenia „delegowanych komisji”⁶².

---

i XX wieku, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 1981, t. XV, s. 28–30; B. Chwaściński, *Mosty na Wiśle i ich budowniczy*, Warszawa 1997, s. 53–55; J. Jankowski, *Mosty w Polsce i mostowcy polscy (od czasów najdawniejszych do końca I wojny światowej)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 55–56 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. LXXXIII).

⁵⁷ Na ten temat zob. B. Krasnowolski, *Urbanistyka i sztuka Wolnego Miasta Krakowa*, [w:] *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej...*, s. 59; idem, *Ulice i place krakowskiego Kazimierza*, Kraków 1992, s. 113–114.

⁵⁸ Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej z 30 V 1850, nr 6774, WMK V-80, k. 1241–1242.

⁵⁹ Plan kierunku drogi do mostu stałego na Wiśle wybudować się mającego, WMK V-80, k. 1269. Plan zatwierdził Senat Rząd. uchwałą z 27 III 1843, nr 1554 DGS.

⁶⁰ Pismo Okońskiego do Senatu Rząd. z 4 II 1846, WMK V-80, k. 1463–1464; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Okońskiego z 20 I 1846 nr 356, *ibidem*; Plan Sytuacji wykazujący plac Ignacego Okońskiego liniami czerwonymi oznaczony a-b-c-d, to jest z przybraniem placu publicznego w figurze a-b-e-f, i odstąpieniem od takowego na użytek publiczny figury f-g-h-i-e-d, a to z zastosowaniem się do form upiększenia, z 12 II 1846, *ibidem*, k. 1459. Plan sporządził K. Kremer, dyrektor Oddziału Budownictwa. Rząd oferował Okońskiemu 6 złp za 1 sążeń kw.

⁶¹ *Ibidem*, k. 1464–1466. Okoński zwracał uwagę na wyższe stawki przy wypuszczaniu gruntów w dzierżawę: Birnbaumowi wydzierżawiono 57 sążni kw. 2 stopy 2 cale „gruntu skarbowego, pustego i wilgotnego” za opłatą 34 złp 12 gr (12 złp za sążeń kw.), Tomaszowi Kritzlerowi – podobny grunt za 234 złp 8 gr (9 złp za sążeń kw.). Ponieważ realność była atrakcyjnie położona (w sąsiedztwie „gruntu uprawnego, użytkowanego jako ogród”), Okoński żądał 10 złp za 1 sążeń kw.

⁶² Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Rady Administracyjnej z 7 VIII 1846, nr 564, WMK V-80, k. 1463–1464. W piśmie była mowa o „komisji wydelegowanej do traktowania z właścicielami placów i realności”.

Od 1848 r., z woli c.k. Komendy Wojskowej, prace skoncentrowano wokół tzw. placu przedmostowego, umożliwiającego błyskawiczne zamknięcie dostępu do przeprawy („nagle przerwanie komunikacji”), w razie trudności militarnych⁶³. Pierwsze polecenia w tej mierze otrzymał Urząd Cyrkularny; pomiary gruntów i ponowne wytyczenie zmodyfikowanej trasy miało nastąpić „po zniesieniu się” (po uzgodnieniu) z inż. Kutscherą, nadzorującym prace mostowe⁶⁴. Wszelako decyzję ws. zatwierdzenia „ogólnego planu sytuacyjnego, na drugą rękę sporządzonego” Komenda Wojskowa pozostawiła Komisji Gubernialnej⁶⁵. Aktualnie zajęciu miały podlegać, oprócz całego gruntu Okońskiego, Judkiewicza i ogrodu Bonifratrów, także realności Stanisława Szembeka (L. 178, wraz z szopą), dom miejski pod L. 177, teren rządowy pod L. 179 (w miejscu dawnej rogatki) i część ogrodu Riedmullera⁶⁶.

Problemem dla rządu były konsekwentne odmowy na „oszacowanie w drodze administracji”, ze strony właścicieli dwóch kluczowych realności – Judkiewicza i Okońskiego. Pierwszy z wymienionych zgadzał się jedynie na zamianę gruntu na inny, który jednak został wyłączony z obrotu (decyzją władz wojskowych miał pozostać niezabudowany), Okoński zaś wyrażał zainteresowanie gruntem zastępczym, jednak już zajęтым przez Skarb Publiczny, a wcześniej „trzymanym w dzierżawie”⁶⁷. W obliczu ponagleń Komisji Gubernialnej kolejne przeprowadzone przez Dyрекcję Budownictwa oszacowanie okazało się znacznie bardziej korzystne dla właścicieli⁶⁸. Między innymi wyżej wyceniono realność

⁶³ Pismo Dyrektora Budownictwa do Rady Administracyjnej z 2 VII 1849, nr 22, *ibidem*, k. 1407–1408. Wymiary placu przedmostowego wynosiły 110 sążni długości i 91 szerokości, miano go obsadzić roślinnością („splantować”) i „należycie upięknąć”.

⁶⁴ Pisma Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej: z 14 V 1849, nr 5130, WMK V-80, k. 1423; z 22 VI 1849, nr 8886, *ibidem*, k. 1417; Pismo Komisji Gubernialnej do Urzędu Cyrkularnego z 27 VIII 1848, nr 2555, *ibidem*.

⁶⁵ Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 2 VII 1849, nr 8462, WMK V-80, k. 1413–1414; protokół posiedzenia komisji wojskowej z 22 VII 1848. Rada Miejska miała czuć, aby w pobliżu mostu „nie powstawały żadne budowle”.

⁶⁶ Pismo Dyrektora Budownictwa do Biura Spraw Skarbu z 17 II 1849, nr 121, WMK V-80, k. 1429–1430; Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 1 III 1850 nr 1818, *ibidem*, k. 1259–1260.

⁶⁷ Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Miejskiej z 15 III 1851, nr 1659-3679, WMK V-80, k. 1193–1195. Komisja uznała, że zajęcie gruntu i dzierżawa to instytucje podlegające odrębnym postępowaniom, dlatego wskutek przejęcia gruntów rząd nie ma dalszego obowiązku opłacania czynszu dzierżawnego. Stwierdziła ponadto, że dopuszczalne jest zajęcie tylko takiej powierzchni gruntu, jaka jest faktycznie konieczna ze względu na użytek publiczny.

⁶⁸ Oszacowanie gruntu P. Okońskiego przy Moście podgórskim na Kazimierzu położonego z 28 VI 1849, WMK V-80, k. 1273; Oszacowanie Parkanu i Gruntu przy Moście podgórskim

Okońskiego (wzrost z 2 do 4 złp za sążeń kw.; obecna wartość: 14 028 złp za 850 sążni kw.): uznano, że korzystając z bliskości przebiegającej w pobliżu ulicy, właściciel mógłby zyskownie sprzedawać parcelę po kawałku („częstkowo, pod zabudowania”). Lepsze warunki zaproponowano też Judkiewiczowi, który za „grunt pod zabudowę i splaw” o powierzchni 835 sążni kw. miał dostać 11 634 złp 11 gr (3402 złr 43 kr), czyli po 12 złp za sążeń kw. W przypadku realności Szembeka uwzględniono zaś nie tylko „wartość wewnętrzną” (13 380 złp 5 gr), ale także dochód z dzierżawy (2560 złp rocznie), co przy oprocentowaniu 7 % dawało łączny kapitał 36 571 złp 12 gr⁶⁹. Ponieważ całkowity koszt rekompensat (49 951 złp 17 gr) był nie do udźwignięcia dla Skarbu Publicznego, szef budownictwa zasugerował przyjęcie średniej arytmetycznej⁷⁰.

Nowe oszacowania stały się przedmiotem „negocjacji na gruntach”⁷¹. Rezultaty „układów z właścicielami” okazały się zaskakująco niepomysłne: większość zainteresowanych odrzuciła ofertę⁷², właściwie jedynie oczekiwania Okońskiego (7200 złp) i Kempferowej uznano za umiarkowane. Ponieważ oddanie spraw na drogę sądową wydawało się nieuniknione, Rada przygotowała swego rodzaju symulację scenariuszy będących do pomyślenia przed obliczem Trybunału. Przy czym nieledwie pewne wydawało się przyjęcie przez sąd argumentacji Okońskiego (żądana kwota była proporcjonalna do czynszu rocznego 1000 złp, wnoszonego przez Skarb Publiczny – przy stopie 5 % istotnie dawało to 20 tys. złp),

---

stałym na Kazimierzu położonego, do Lewka Judkiewicza należącego z 3 XII 1849, *ibidem*, k. 1283–1284; Oszacowanie Parkanu od strony południowej i studni przy moście podgórskim stałym na Kazimierzu położonego, do Lewka Judkiewicza należącego z 3 XII 1849, *ibidem*, k. 1287; Oszacowanie Parkanu i Ogrodu XX. Bonifratrom zając się mającego z 30 VI 1849, *ibidem*, k. 1277–1279; Oszacowanie Parkanu przy moście podgórskim stałym na Kazimierzu położonego, do OO. Bonifratrów należącego z 3 XII 1849, *ibidem*, k. 1291; Oszacowanie Realności pod L. 175 w Gm. VI przy moście podgórskim pływającym położonej, do P. Stanisława Szembeka należącej z 20 VI 1849, *ibidem*, k. 1295–1304.

⁶⁹ Pismo Dyrektora Budownictwa do Rady Administracyjnej z 2 VII 1849, nr 22, *ibidem*, k. 1409–1412. Ogród Bonifratrów (pow. 1652 sążni kw.) wyceniono na 11 431 złp 22 gr (niezbędne było ponowne oparkanie, ze względu na usytuowanie dziedzica „na wierzchu nasypki”).

⁷⁰ *Ibidem*, k. 1411–1412; Pismo Rady do Dyrektora Budownictwa z 19 XII 1848, nr 6376, *ibidem*. Uzyskana w ten sposób kwota 24 975 złp 28 gr wydawała się na miarę możliwości władz.

⁷¹ Protokół negocjacji z Bonifratrami z 13 II 1850, WMK V-80, k. 1311–1314; protokół negocjacji z Okońskim, *ibidem*, k. 1315–1317; protokół negocjacji z Judkiewiczem, *ibidem*, k. 1317–1320; protokół negocjacji z Szembekiem, *ibidem*, k. 1320–1322.

⁷² Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 1 III 1850, nr 1818, WMK V-80, k. 1257–1258. Okoński chciał 18 złp za sążeń kw. (zamiast 4 złp), przedstawiciel Rady Szczegółowej szpitala Bonifratrów (Ksawery Placer) – 20 złp; wręcz z bezczelnością graniczyły żądania Szembeka: 35 000 złp za całą realność!

a także Kempterowej (jej roszczenia „uwzględnienie przed sądem znaleźć by mogły”)⁷³.

Tymczasem doszło do wyznaczenia jeszcze jednej „komisji do traktowania”, która ostatecznie ustaliła, że Okońskiemu należy wypłacić 3400 złp (za 850 sążni kw.), Judkiewiczowi zaś – 281 złp 12 gr (za 22 1/3 sążnia kw.)⁷⁴. Niezadowolony z werdyktu Okoński skierował wniosek do Trybunału o oszacowanie przez biegłych sądowych („w sztuce biegłych”), których sąd wyznaczył „wyrokiem” z 28 listopada 1851 r. Rezultaty ich działań, które przyniosły wycenę gruntu w kwocie 4250 złr za 850 sążni kw., Trybunał zatwierdził kolejnym wyrokiem, w pełni uznając ich wiarygodność⁷⁵. Biegłymi byli bowiem „budowniczo wie”, czyli majstrzy: Kajetan Szydłowski i Stanisław Gołembowski oraz geometra Karol Belcikowski⁷⁶.

Tym samym Trybunał nie dał wiary twierdzeniom strony rządowej, która powoływała się głównie na okoliczności faktyczne. Zdaniem BSS błędne było twierdzenie Okońskiego, jakoby pozostała w jego ręku część gruntu straciła na wartości (z czego wynikało jego ogólne zubożenie); wręcz przeciwnie, położenie w pobliżu nowej trasy („dotknięcie się do drogi publicznej”) było jak najbardziej korzystne (stracił jedynie „na formie przeciętych powierzchni”); konieczność wyrównania terenu, w związku z podwyższeniem drogi, nie jawiła się jako zbyt dotkliwa (plac budowlany to nie grunty orne), utworzenie drogi nie wpłynęło też negatywnie na możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, chociażby w postaci „składów nadwiślańskich”; przedstawiciel BSS przekonywał, że oszacowania dokonano, błędnie, według stanu po przeprowadzeniu drogi, kiedy wartość gruntów była wyższa⁷⁷. Nie czekając na wydanie przez Trybunał (Wydział II) „wyroku przysądżającego własność” Skarbowi Publicznemu, na niekorzystnych dla niego warunkach

⁷³ *Ibidem*, k. 1259–1260. Od Kempterowej chciano nabyć grunt wraz z szopą „na uporządkowanie ulicy”. W 1844 r. żądała za swoje grunty 11 114 złp 24 gr (Senat zgodził się na 6364 złp), stąd obecne żądania były do przyjęcia (oferowano ok. 6000 złp).

⁷⁴ Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Miejskiej z 15 III 1851, nr 1659-3679, WMK V-80, k. 1191–1192; Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 4 IV 1851, nr 3751, Dz. Rząd. MK nr 55 z 11 IV 1851, s. 218.

⁷⁵ Wyrok Trybunału Wielkiego Księstwa Krakowskiego z 12 VIII 1852, ANK, Tryb 285. Sąd orzekał w składzie: Józef Pareński, Adam Karwacki, Tomasz Czech. Za uzasadnione uznał też żądanie zasądzenia odsetek (5 %) od daty zajęcia sądowego (na podstawie art. 1652 KC) i zwrotu kosztów (15 złp) (art. 11 ustawy wywłaszczeniowej).

⁷⁶ Konkluzja ze strony Ignacego Okońskiego przeciwko c.k. Biurowi Spraw Skarbu, ANK, Tryb 285; Wyciąg z akt delegacyjnych Trybunału WKK z 29 IV 1852.

⁷⁷ Odpowiedź C.k. Skarbu Publicznego na konkluzję Ignacego Okońskiego, ANK, Tryb 285. Zdaniem BSS należało uwzględnić stan sprzed budowy drogi; wносиło więc o obniżenie oszacowania z 5 do 1 złr za sążeń, jak w oszacowaniu z 23 X 1850, a także o zasądzenie kosztów.

kach, BSS wniosło pozew przeciwko Okońskiemu, kwestionując tym samym powyższy „wyrok ustanawiający taxę”⁷⁸.

Wprawdzie wyrok Wydziału II nie zachował się w aktach, jednak wiadomo, że w całości podtrzymał on orzeczenie Wydziału I. Niezadowolona z wyniku procesu Rada zażądała od obrońcy rządowego wyjaśnień⁷⁹. Ten przekonywał, że Skarb Publiczny nie poniesie dotkliwych strat z powodu wypłacenia należności Okońskiemu; zwracał też uwagę na zapobiegliwość autorów ustawy z 1821 r., którzy przewidzieli sytuację, w której na własność Skarbu przechodziłyby nieruchomości „niewelne od długów i ciężarów hipotecznych”; wypłata środków po stwierdzeniu „bezpieczeństwa hipotecznego”, a także składanie, w razie jakichkolwiek wątpliwości, kwot do depozytu sądowego, skutecznie zapobiegały ewentualnym komplikacjom. Co istotniejsze, według interpretacji asesora, wszelkie obciążenia miały podlegać wykreśleniu z akt hipotecznych, a następnie być przenoszone „na szacunek złożony w depozycie sądowym”, który po przysądzeniu własności ustawał, w związku z czym następowało „uwolnienie realności od długów i ciężarów”⁸⁰. O sfinalizowaniu procedury Rada powiadomiła Komisję Gubernialną, występując o wydanie Kasie Filialnej Krajowej asygnacji umożliwiającej złożenie do depozytu kwoty należnej za grunty⁸¹.

6

Dowodów na przychyłność Trybunału wobec wywłaszczanych dostarcza sprawa nieruchomości w gm. VIII, na których stały budynki częściowo zniszczone podczas wielkiego pożaru Krakowa w 1850 r. Miały one zostać wyburzone, zaś grunty – przejęte przez gminę miejską Krakowa⁸². W omawianym postępowaniu

⁷⁸ Pozew Biura Spraw Skarbu przeciwko Okońskiemu z 9 IX 1852, WMK V-80, k. 1043–1047. Zapozwania dokonał woźny sądowy (Jan Dobrosławski). Biuro domagało się też zasądzenia kosztów sporu (pozew 3 złp, kopie 4 złp, wręczenie 2 złp, razem 9 złp).

⁷⁹ Pismo Rady Administracyjnej do Biura Spraw Skarbu z 21 III 1853, nr 4135, WMK V-80, k. 1087. Obrońcą był Herkulan Komar.

⁸⁰ Pismo Biura Spraw Skarbu do Rady Administracyjnej z 10 VI 1853 nr 862, *ibidem*, k. 1027–1028, 1061; Pismo Komisji Gubernialnej do Rady z 19 V 1853, nr 7495. W dalszej kolejności następowało wpisanie Skarbu Publicznego w księgach hipotecznych jako właściciela, o czym powiadamiano Komisję Gubernialną.

⁸¹ Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 24 VI 1853, nr 9498, *ibidem*, k. 1021–1022. W depozycie złożono także odsetki liczone od 1 I 1851, po „5 od sta”. Środki wyasygnowano z funduszu drogowego. Zezwolenie na „działanie zgodnie z wnioskiem” otrzymało też BSS.

⁸² Szerzej zob. J. Demel, *Pożar Krakowa 1850 r.*, Kraków 1952 (Rocznik Krakowski, t. XXXII, z. 3). Były to realności nr 281, 283, 284.

szczególnie istotny był wymiar rekompensat dla mieszkańców, którymi w większości byli rzeźnicy, wraz z rodzinami⁸³. Własną komisję wyznaczyła przy tym Rada Miejska (Adam Gołemberski, Antoni Czerny, Kazimierz Rutkowski, Wincenty Kołodziejski); zakończyła ona prace 2 grudnia 1850 r. Sprawa zakończyła się potwierdzeniem przez Wydział II wydanego w Wydziale I wyroku „ustanawiającego taxę”, w drodze przysądzenia własności na rzecz miasta Krakowa⁸⁴.

W tym miejscu warto zapoznać się z typową argumentacją, pojawiającą się w pismach procesowych tego okresu. Podczas procesu odwoławczego asesor rządowy przekonywał, że wynagrodzenia są wygórowane, jako że grunty są „niskie, wilgotne i wegetacji roślin niesprzyjające”, bliskość drogi naraża mieszkańców na „kurz w porze suchej i błoto w porze wilgotnej”, ich położenie było też niekorzystne „z punktu widzenia spekulacji” (okolica była rzekomo wyludniona i zapełniała się jedynie przy okazji targów na bydło), zresztą budynki i tak były usytuowane w znacznej odległości od głównej drogi. Pewne zdziwienie budzą uwagi asesora o niemożności przenoszenia własności gruntów „przez pomiar”, jako że takowej instytucji nie przewidywał KN; miał on także zastrzeżenia do pracy Urzędu Katastralnego, który „nie mogąc decydować o własności gruntów”, nie zwrócił się przed rozpoczęciem czynności do Rady Miejskiej i mieszkańców o „uznanie właściwości jego pomiarów”; zarzuty dotyczyły także nieuprawnionego, w jednym przypadku, powoływania się na fakt zasiedzenia (art. 2229 KN) przez osoby, które nie były posiadaczami (Armułowiczowie)⁸⁵.

Argumentację Biura w całości odrzucili w imieniu swych klientów adwokaci, wyrażając przekonanie, że sąd „trzymał się ściśle zasad prawa i miał na celu jedynie wymiar sprawiedliwości”. Zarzucali komisji Rady Miejskiej, że „cenę szacunkową na ogół brała przez samo przybliżenie”; zresztą władze miasta zaniechały wyznaczenia takowej komisji na etapie postępowania w I instancji, a przecież sąd

⁸³ Stroną pozwaną przez BSS byli: Jan i Józefa Armułowiczowie, Jan i Marianna Szyjewscy, rodzina zmarłego Jana Kantego Kurkiewicza (żona Marianna, małoletnie dzieci Antoni, Apolonia, Leon i Ludwika – reprezentowane przez prawnych opiekunów, Mikołaja Opidowicza i Tomasza Kurkiewicza; pełnoletni syn Andrzej), a także Józef Spiechowicz, Barbara Benowska, Salomea Jankowska, Maciej Więzownicki (opiekun małoletnich Jankowskich), Adam Gołemberski (kurator Julianny Żolnierowiczowej), Ewa Saperska, Teofil Seifert, ks. Piotr Pękalski i Franciszek Grzybzyk.

⁸⁴ Wyrok Trybunału Wielkiego Księstwa Krakowskiego z 27 X 1852, ANK, Tryb 407; Wyrok Trybunału z 23 VII 1852, *ibidem*. Ustalono następujące wynagrodzenie: realność nr 281/5 – 1371 złr 30 kr; nr 283 – 1383 złr 44 kr; nr 284 – 2835 złr 40 kr.

⁸⁵ Wywód uciążliwości ze strony C.k. Biura Spraw Skarbu i Instytutów Publicznych, ANK, Tryb 407. Przedstawiciel BSS przekonywał też, że grunt pochodził spod „drewnianych chatek i ogródków, gdzie nikt nie chciał stawiać kamienic”. Zawyżono również odszkodowanie za spaloną studnię.

mógł prawidłowo wyrokować jedynie na podstawie dokumentów urzędowych, w tym relacji biegłych, którzy przed podjęciem czynności składają przysięgę, iż „dzieła dopełnią według sumienia i znajomości sztuki”. W dalszej części pisma pełnomocnicy zwrócili uwagę na tragiczną sytuację pozbawionych miejsc zarobkowania rzeźników, którzy musieli „szukać pomieszkania w rejonach oddalonych od rzeźalni”. Klienci nie tylko „utracili majątki w pożarze”, ale również, w przeciwieństwie do innych poszkodowanych, nie partycypowali „w dobrodziejstwach składki i pożyczki na pogorzalców”. Nietrafne były także uwagi BSS dotyczące rzekomego niekorzystnego położenia gruntów: w pobliżu funkcjonowała przecież „szkółka roślin”, prowadzona przez ogrodnika rządowego. Adwokaci wskazywali, że pomiary Urzędu Katastralnego, który korzystał z „ksiąg gruntowych z czasów austriackich”, zostały „przyjęte również przez biegłych”, których fachowość trudno było kwestionować („zasługiwali na wiarę”); dowodzili „nieprzerwanego posiadania” przez Armułowiczów; ponieważ ceny ustalone przez biegłych, „sumiennie wywiązujących się z czynności”, były „zgodne z anszlagami i kosztorysami”, zaś „szacunek niewygórowany”, pełnomocnicy stanowczo protestowali przeciwko powołaniu nowych biegłych – art. 322 Kodeksu Procedury Sądowej pozostawiał taką możliwość jedynie „w razie nie znalezienia dostatecznych objaśnień”⁸⁶.

W dalszej kolejności należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną rzecz, mianowicie wskazanie źródeł finansowania inwestycji, których istotnym elementem były zakupy niezbędnych gruntów. Duże kontrowersje i spory budziło nabywanie gruntów na potrzeby administracji wojskowej w związku z pracami fortyfikacyjnymi wokół Krakowa⁸⁷. O współpracy Rady Administracyjnej z Dyрекcją Fortyfikacji, polegającej głównie na realizacji poleceń Komendy Wojskowej, informował w raportach jej prezes, Piotr Michałowski⁸⁸. W 1850 r. Komisja Gubernialna wyjaśniła, że należy ściśle przestrzegać wydatkowania z przypi-

⁸⁶ Odpowiedź ze strony właścicieli realności nr 281/5, 283 i 284 na Wywód uciążliwości Biura Spraw Skarbu i Instytutów Publicznych, ANK, Tryb 407. Ostatnie żądanie było więc „przeciwnie prawu, dążące na zwłokę i szkody apelowanych”. Adwokatami byli J.K. Kleszczyński i A. Gołemberski.

⁸⁷ D. Rederowa, *Powstanie Krakowa nowożytnego*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. J. Dąbrowski, Kraków 1957, s. 276; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *op. cit.*, s. 203–204. Było to wynikiem nadania miastu statusu twierdzy. W latach 1850–1854 pojedyncze forty powstały m.in. wokół kopców Kościuszki i Krakusa, na Prądniku i Krzemionkach oraz przy kościele św. Benedykta („na Rękawce”); prace objęły też wzgórze wawelskie.

⁸⁸ Sprawozdanie z czynności Rady Administracyjnej za rok 1850, z 15 I 1851, nr 273, ANK, zespół „Papiery Piotra Michałowskiego”, sygn. 29/645/171, k. 72. Zob. obwieszczenie Rady Administracyjnej z 14 II 1851, nr 1949, „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, nr 29–30 z 1 III 1851, s. 113–115. Do zasiadania w komisjach wojskowo-cywilnych Rada wyznaczała urzędników Budownictwa Krajowego.

sanych funduszków: „na fortyfikacje” (w gestii Dyrekcji Fortyfikacji), „budowy mostu stałego” (Rada Administracyjna), i miejskiego „na upiększenia”⁸⁹. Od partycypacji w kosztach starała się uchylić Rada Miejska, czego powodem była katastrofalna sytuacja finansowa gminy⁹⁰.

Z kronikarskiego obowiązku należy odnotować, że w rezultacie pożaru z 1850 r. wywłaszczenia objęły także mieszkańców ulicy Grodzkiej, która miała przy tej okazji ulec poszerzeniu, zgodnie z „planem upiększenia”. Interesy Skarbu Publicznego ponownie reprezentowało Biuro Spraw Skarbu⁹¹.

Na koniec należy zwrócić uwagę, że zajmowanie gruntów nie zawsze odbywało się na podstawie ustawy wywłaszczeniowej. W przypadku prac drogowo-mostowych moc obowiązującą zachowywał statut z 1817 r. Przewidywał on, że przy „prostowaniu traktów” lub innych dróg, celem uzyskania wymaganej szerokości, za niezbędną część gruntu należy się rekompensata w postaci „części drogi opuszczonej”; wprost wykluczono odszkodowania w pieniądzu⁹². Stosowanie ww. procedury potwierdzają akta w sprawie zajęcia gruntów pod prostowanie traktu Wrocławskiego, „za Solnym Składem”, w której właściciele otrzymali zastępcze grunty na terenie zajmowanym przez „starą drogę”⁹³. W innym przypadku, przy zajmowaniu parceli między ul. Mikołajską a Na Gródku, przynależnej do realności nr 653, właściciele „kontentowali się” oszacowaniem Urzędu Budowniczego,

⁸⁹ Pisma Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej: z 30 V 1850, nr 6774, WMK V-80, k. 1241–1242; z 15 III 1851, nr 1659-3679, *ibidem*, k. 1192–1193.

⁹⁰ Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 14 VI 1851, nr 5494, WMK V-80, k. 1171; Pismo Rady Miejskiej do Rady Administracyjnej z 14 IV 1851, nr 4120, *ibidem*, k. 1173. Według danych Wydziału Administracji i Skarbu nałożona na gminę kwota (84 440 złp 15 gr) stanowiła blisko połowę przychodów miejskich, a należało się liczyć z koniecznością wybudowania roгатki podgórskiej i wybrukowania wytyczonych dróg.

⁹¹ Wyrok Sądu Wyższego z 17 III 1852, ANK, WM 338, k. 413–415; Odpowiedź ze strony C.k. Biura Spraw Skarbu i Instytutów Publicznych na rekurs Henryka i Karoliny Schmidtów, małżonków, *ibidem*, k. 437–454. Wywłaszczenie objęło realność nr 26/27 (pow. 3 sążni kw.), należąca do małżeństwa Schmidtów. Zob. Wywód rekursu ze strony Henryka i Karoliny Schmidtów pko C.k. Biuru Spraw Skarbu i Instytutów Publicznych, w imieniu i na rzecz Gminy Miasta Krakowa działającemu z 27 II 1852, *ibidem*, k. 417–436; Pełnomocnik Schmidtów (Jan Kanty Rześniński) zwrócił uwagę na wsparcie „znakomitą sumą”, udzielone przez cesarza Franciszka Józefa I.

⁹² Rozporządź. Senatu Rząd. z 7 VI 1817, nr 1525 DGS, O funduszach roгатkowym i mostowym, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1817 r., tytuł II „O rodzajach dróg i sposobie ich utrzymywania” (art. 13). Szerokość gościńców (Lubelski, Wrocławski, Warszawski) miała wynosić 15 łokci, większych dróg – 12 łokci, dróg wiejskich – 9 łokci (art. 2, 18).

⁹³ Pismo Inspektora Dróg i Mostów do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 23 V 1840, nr 213, WMK VI-61, k. 467–468. Obecnie jest to wylot ulicy Długiej.

zaaprobowanym przez Senat⁹⁴. Z kolei w sprawie „ustąpienia na użytek publiczny” kawałka gruntu wchodzącego w skład jurydyki Retoryka („Rhetorica”), celem „rozprzestrzenia i wyprostowania ulicy Wolskiej, do rogatek, ku pomnikowi Kościuszki”, do wyasygnowania przez Senat „niezbędnych kwot dla właścicieli” doszło na bazie ugody zawartej przed Komitetem Ekonomicznym⁹⁵.

7

Sumując powyższe rozważania, można stwierdzić, że ustawą z 1821 r. wprowadzono obowiązujący we Francji ekspropriacyjny model wywłaszczeń, w którym o konieczności wywłaszczenia decydował rząd, wydający też odpowiednie orzeczenie, natomiast do sądów należało – praktycznie, wobec powszechnego zaskarżania decyzji Senatu – ustalanie wysokości odszkodowań i, co było już formalnością, wydawanie wyroków przysądzających własność. Stanowiło to istotną odmienność w stosunku do Księstwa Warszawskiego, spowodowaną jednak „uboższością” struktury aparatu władzy⁹⁶. W Królestwie Polskim rozpoznawanie sporów w tym przedmiocie należało początkowo (formalnie od 1817 r.) do administracji – Komisji Wojewódzkich, jednakże w 1820 r. owa kompetencja przeszła w gestię sądów zwyczajnych (cywilnych)⁹⁷.

Wprowadzone w WMK rozwiązania można uznać za korzystne dla stron. Badanie spraw przez sędziów pozwalało liczyć na poprawniejszą, w porównaniu z urzędnikami Senatu, interpretację przepisów KN i Kodeksu Procedury Sądowej;

⁹⁴ Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 6 VII 1827, nr 3175, WMK VI-60, k. 515. Grunt o powierzchni 3 sążni kwadratowych należał do Łopatkiewiczów, wyceniono go na 12 złp.

⁹⁵ Pisma Wydz. Spraw Wewnętrznych: do komisarza delegowanego (Darowski) z 12 IV 1826, nr 1433, WMK VI-60, k. 745–746; do senatora czuwającego nad sprawami instytucji publicznych z 15 IV 1826, nr 1743, *ibidem*, k. 731; Pismo Senatu Rząd. do Wydziału z 18 X 1826, nr 4401, *ibidem*, k. 725.

⁹⁶ W Księstwie Warszawskim „podania i spory w przedmiocie wynagrodzenia za wywłaszczenie własności prywatnej na potrzebę publiczną” rozpatrywały rady prefekturalne pod kierownictwem prefekta, jako „magistratury kolegalne rozpoznające i rozstrzygające spory administracyjne” – organy administracji zaangażowane w wykonywanie „sądownictwa administracyjnego”. W. Witkowski, *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807–1867*, Warszawa 1984, s. 55–56, 165–168, 182–183; K. Sójka-Zielińska, *Wywłaszczenie nieruchomości...*, s. 211.

⁹⁷ H. Izdebski, *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim do 1867 roku*, „Zasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. XXVI, z. 2, s. 134–135. Potwierdziła to Rada Administracyjna 18 III 1852, a następnie – Ogólne Zebranie Departamentów Warszawskich Senatu Rządzącego 24 XII 1859. „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. XLV, s. 303–367. Szerzej zob. K. Sójka-Zielińska, *Wywłaszczenie nieruchomości...*, s. 212–219.

aczkolwiek liczba przywoływanych w wyrokach przepisów kodeksowych była znikomą – sędziowie koncentrowali się raczej na analizie stanu faktycznego, o którym informacji dostarczali, prezentujący niezły poziom fachowości, biegli sędziwi. Pozytywną rolę mógł też odegrać brak, przynajmniej formalny, związków personalnych między urzędnikami Senatu a sędziami Trybunału, co pozwalało strodom liczyć na bezstronne rozpatrzenie odwołania⁹⁸. Dobrze ocenić należy również przygotowanie posłów do swej roli: znali oni rozwiązania obowiązujące w krajach sąsiednich, byli też zorientowani w możliwych konsekwencjach wprowadzenia poszczególnych przepisów prawa wywłaszczeniowego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie:

zespół „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa”, sygn. WMK II-18, WMK II-19, WMK II-23, WMK II-24, WMK V-80, WMK V-101 A, WMK V-101 B, WMK VI-60, WMK VI-61, WMK VIII-7; WM 586, WM 338 (Akta Sądu Wyższego); Tryb 285, Tryb 407 (Akta Trybunału I Instancji WMK);

zespół „Papiery Piotra Michałowskiego”, sygn. 29/645/171.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, zespół „Majątki uniwersyteckie, 1841–1849”, sygn. S I 204.

Źródła drukowane

„Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” 1817, 1822.

„Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” 1845.

„Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu” 1851.

„Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa” 1844.

„Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”, t. I, Warszawa 1809.

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. XLV.

„Gazeta Krakowska” 1820, 1821, 1822.

Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795–1918. Wybór źródeł, [wybór i oprac. M. Kallas, M. Krzymkowski], Warszawa 2006.

Opracowania

Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979 (Dzieje Krakowa, t. 3).

⁹⁸ W Krakowie nie wprowadzono żadnych modyfikacji systemu, w przeciwieństwie do Francji, gdzie w 1833 r. kwestię odszkodowań powierzono komisjom (w których zasiadali właściciele ziemscy i delegat Trybunału) – przyczyną była przewlekłość postępowań sądowych oraz zawyżanie rekompensat. Instytucja przetrwała tylko 2 lata. Zob. M. Zimmermann, *op. cit.*, s. 199–200; K. Sójka-Zielińska, *Wywłaszczenie nieruchomości...*, s. 215.

- Chwaściński B., *Mosty na Wiśle i ich budowniczy*, Warszawa 1997.
- Demel J., *Początki kolei żelaznej w Krakowie*, Kraków 1954 (Kraków Dawniej i Dziś, nr 6).
- Demel J., *Pożar Krakowa 1850 r.*, Kraków 1952 (Rocznik Krakowski, t. XXXII, z. 3).
- Demel J., *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, Kraków 1951 (Biblioteka Krakowska, nr 107).
- Dziadzio A., *Opinie profesorów i doktorów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego jako źródło do badań nad stosowaniem Kodeksu Napoleona w Wolnym Mieście Krakowie*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, t. 13, z. 3.
- Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2009.
- Dziadzio A., *Udział Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w stosowaniu Code civil w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1833)*, [w:] *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga Jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Warszawa 2020.
- Grodziski S., *Wpływy „Code Civil” oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część I)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 2.
- Izdebski H., *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim do 1867 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. XXVI, z. 2.
- Jankowski J., *Mosty w Polsce i mostowcy polscy (od czasów najdawniejszych do końca I wojny światowej)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. LXXXIII).
- Krasnowolski B., *Urbanistyka i sztuka Wolnego Miasta Krakowa*, [w:] *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej, 23 maja 2015 roku*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2016 (Kraków w Dziejach Narodu, nr 35).
- Krasnowolski B., *Ulice i place krakowskiego Kazimierza*, Kraków 1992.
- Malec D., *Wpływy „Code Civil” oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część II)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 2.
- Malec D., *Z dziejów prawa hipotecznego Wolnego Miasta Krakowa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, t. LVI, z. 1.
- Mataniak M., *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*, Kraków 2019 (Biblioteka Krakowska, nr 165).
- Meus K., *Wolne Miasto Kraków – przykład monokultury gospodarczej*, [w:] *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej, 23 maja 2015 roku*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2016 (Kraków w Dziejach Narodu, nr 35).
- Pauli L., *Prawa obce w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1982, nr DCXXV, „Prace Prawnicze”, z. 97.
- Purchla J., *Krakowskie mosty wiślane i ich znaczenie dla rozwoju przestrzennego miasta w XIX i XX wieku*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 1981, t. XV.
- Rederowa D., *Powstanie Krakowa nowożytnego*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. J. Dąbrowski, Kraków 1957.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.

- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Sójka-Zielińska K., *Wywłaszczenie nieruchomości na cele publiczne w ustawodawstwie Królestwa Polskiego I poł. XIX w.*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane Profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998.
- Uruszczak W., *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, [w:] *Szkice z dziejów ustroju i prawa*, red. M. Kwiecień, M. Małecki, Kraków 1997.
- Witkowski W., *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807–1867*, Warszawa 1984.
- Woś T., *Wywłaszczanie nieruchomości i ich zwrot*, Warszawa 2011.
- Zimmermann M., *Wywłaszczenie. Studium z dziedziny prawa publicznego*, Lwów 1933 (Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Dział 2, t. 13, z. 1).

MATEUSZ MATANIAK

DR, UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI W KRAKOWIE

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3311-5467](https://orcid.org/0000-0002-3311-5467)

Wywłaszczenia na użytek publiczny w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1846) a ochrona prawa własności

W artykule przedstawiono dzieje ustawy wywłaszczeniowej w Wolnym Mieście Krakowie, w szczególności jej uchwalenie w 1821 r. oraz stosowanie przez władze rządowe (Senat Rządzący, Radę Administracyjną) i sądowe (Trybunał I Instancji). Szczegółowej analizie poddano kolejne artykuły ustawy, zwracając uwagę na jej związki z Kodeksem Napoleona, a także gwarancje dla obywateli, polegające na dopuszczalności zajęcia własności przez rząd jedynie z ważnych powodów, i za słusznym odszkodowaniem. Ich przejawem była też możliwość wniesienia odwołania do Trybunału I Instancji, w razie ustalenia wynagrodzenia przez rząd w wysokości niesatysfakcjonującej dla strony. Na przykładzie dwóch ważnych inwestycji: budowy linii kolejowej w kierunku Śląska (1844–1847) oraz drogi do mostu Podgórskiego (1844–1850), odtworzono najważniejsze elementy tzw. postępowania ekspropriacyjnego, wzorowanego na rozwiązaniach francuskich z początków XIX w. Artykuł powstał głównie w oparciu o bogate materiały archiwalne, należące do zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie, w tym akta sejmowe i senackie oraz księgi wyroków Trybunału I Instancji (zespół „Archiwum WMK”).

Słowa kluczowe: Wolne Miasto Kraków, wywłaszczenia, kolej żelazna, most Podgórski, rekompensata, prawo własności, Trybunał I Instancji

MATEUSZ MATANIAK

PHD, JAGIELLONIAN UNIVERSITY IN KRAKÓW

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3311-5467](https://orcid.org/0000-0002-3311-5467)

*Expropriations for public use in the Free City of Krakow (1815–1846)
in the context of the protection of property rights*

The article presents the history of the expropriation law in the Free City of Krakow, in particular its adoption in 1821 and its application by the governmental authorities (The Governing Senate, Administrative Council) and judicial authorities (Court of First Instance). Further articles of the expropriation law have been analysed in detail, drawing attention to its links with the Napoleon's Code, as well as the guarantees for citizens, consisting in the admissibility of the seizure of property by the government only for important reasons and with just compensation. This was also reflected in the possibility to appeal to the Court of First Instance if the remuneration was set by the government at a level which was not satisfactory to the parties. On the example of two important investments, i.e. the construction of a railway line in the direction of Silesia (1844–1847) and a road to Podgórski Bridge (1844–1850), the most important elements of the so-called expropriation procedure, modelled on French solutions from the early nineteenth century, were recreated. The article is mainly based on rich archival materials, which belong to the National Archives in Krakow, including the Sejm and Senate files and the books of judgments of the Court of First Instance (the "WMK Archive").

Key words: Free City of Krakow, expropriations, railroad, Podgórski bridge, compensation, proprietary rights, Court of First Instance